

ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ
ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΟ

Στόν κώδικα ἀρ. 72 τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος (ΙΕΕΕ) σώζεται ὀλιγόστιχο στιχούργημα (ἀποτελεῖται ἀπὸ 23 συνολικά στίχους), πού, ὅπως ἀποδεικνύεται, εἶναι ἡ ἀρχὴ ἑνὸς ἄγνωστου ὡς τῶρα θεατρικοῦ ἔργου¹.

Ἐκδίδουμε πρῶτα τοὺς 23 στίχους τοῦ στιχουργήματος πού εἶναι καταγραμμένοι στὸ φ. 67^{r-v} τοῦ κώδικα. Φυσικά, μεταγράψαμε τὸ κείμενο στὴ σημερινὴ ὀρθογραφία, ὅπως καθιερώθηκε ἀπὸ τὴν Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ (τῆς Δημοτικῆς). Στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα πού ἀκολουθεῖ σημειώνονται οἱ διαφορετικὲς γραφές τοῦ χειρογράφου στὰ σημεῖα ὅπου χρειάστηκε νὰ γίνῃ κάποια διόρθωση. Ὁ σφαιερὸς χωρισμὸς τῶν λέξεων δὲν δηλώθηκε καθόλου.

67^r

Πρόλογος

Ἐλάτε νὰ γροικῆσετε, πολλοὶ πρεμαζωκτῆτε,
βάσανα νὰ γροικῆσετε, χαρὰ νὰ στοχαστῆτε.
Σήμερον ὁ Καλλίμαχος σμίγει μὲ τὴν Ροδάμνια
ἔξω σὲ δάση πράσινα σ' ἔμορφη μοναξάδα.
Καὶ μὲς σ' τούτην τὴν ἔσμιξιν λόγια πολλὰ θὰ ποῦσι, 5
κι ὁποῦ ὀρέγεται ἄς σταθῇ τὰ θεὰ νὰ ποῦν ν' ἀκούση.
Σ' ἀπόφαση ὁ Καλλίμαχος ἐτούτην τὴν ἡμέρα
ἔρχεται νὰ θανατωθῇ μὲ τὴν δικήν του χέρα.
†Μὰ ὅ,τι κι ἐγάπησ' † ἡ θεὰ πὸν λέν ἡ Ἀφροδίτη,
γι' αὐτὸ στὴ γῆ θὰ κατεβῇ μαζί μὲ τὸ παιδί της, 10
τὸν Ἔρωτα τὸν δυνατὸν, καὶ ὡς συνηθισμένη
θέλει ἔρθει νὰ φανερωθῇ μὲ τ' ἄρματα ζωσμένη.

---

1 πολη || περιμαζοκτίται 6 ὀρέγεται || ἀσταθι 8 ἔρθηται να θενατοθί με με 9 μα ὄτι και
γαπῆς η|| Ἀφροδίτης 10 πεδιω

---

1. Ὁ πρῶτος πού ἐπεσήμανε τὸ στιχούργημα αὐτὸ εἶναι ὁ καθ. Σπύρος Ἀσδραχάς, ὁ ὁποῖος μοῦ τὸ ἔστειλε καὶ σὲ φωτοτυπία γιὰ νὰ τὸ μελετήσω. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Ἀσδραχά καὶ ἀπὸ τῆ θέσης αὐτῆ.

καὶ τὴν Ροδάμνια, ποὺ ποτὲ δὲν θέλει ν' ἀγαπήσῃ
 τὸν δόλιο τὸν Καλλίμαχο, σήμερον θὰ νικήσῃ.
 Τὴν πλούσα τὴν δουλεύτρα τῆς θὰ στείλει ἡ Ροδάμνια 15
 μ' ἀποθυμιὰ γυρεύγοντας τριγύρου τὰ λαγκάδια,
 νὰ κ' εὕρῃ τὸν Καλλίμαχο καὶ νὰ τοῦ φανερώσῃ
 πὼς ἤκαμε ἀπόφαση τὰ θέλει νὰ τοῦ δώσῃ.
 Καὶ γιὰ νὰ μὴν πολυλογῶ, μέσα σ' ἓνα σπιτάκι 20
 θὲ νὰ 'μπούσι κι δυὸ τῶνε νὰ σβήσουν τὸ φαρμ(άκι).
 Τοῦ πόθου τὴν ξεφάντωση νὰ κάμουν νὰ χαροῦσι.
 τζ' ἀγάπης τὴν ἀποθυμιὰ τὴν τέλεια νὰ δοῦσι. |

67^v

Καλλίμαχος

Καθὼς τὸ λάφι ὄντε βαστᾶ στὸ στῆθος τὸ ξιφάρι.

15 δουλεύτρα 16 μαποθυμιὰ//γυρεβγοτὰς 17 καὶ βρι 22 αποθυμια//δοσου

Ὁ κώδικας ἀρ. 72 τῆς IEEE, τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰώνα, προέρχεται ἀπὸ τὴν Παροιμία τῆς Πάρου¹ καὶ ἀνήκε σὲ δυὸ Πάριους, πιθανότατα, ἐμπορευομένους, τὸν Ἀντώνιο Μαυρομάτη καὶ τὸν Φραντζέσκο Μαυρομάτη². Περιέχει κυρίως λογαριασμοὺς τῶν ἐτῶν 1722 - 1799, ἀλλὰ καὶ ὀρισμένες ἐνδιαφέρουσες ἐνθυμήσεις (χρονικὰ σημειώματα)³. Στὸ φ. 67^r τοῦ κώδικα βρῖσκονται καταγεγραμμένοι, κατὰ τρόπο ὅμως ἀρκετὰ βιαστικὸ καὶ πρόχειρο, 22 στίχοι· στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φ. ὑπάρχει ἡ λέξι «Πρόλογος». Στὸ φ. 67^v, στὸ ἐπάνω μέρος, ὑπάρχει τὸ ὄνομα Καλλίμαχος καὶ ἀμέσως παρακάτω ἀντιγράφεται ἓνας μονάχα στίχος, καὶ αὐτὸς κατὰ τρόπο βιαστικὸ καὶ πρόχειρο. Τὸ ἴδιο ὄνομα ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φ. 68^r, ποὺ εἶναι λευκό. Λευκὰ εἶναι καὶ τὰ ἐπόμενα φύλλα 68^v - 78^v. Οἱ 22 στίχοι τοῦ φ. 67^r, ποὺ, ὅπως εἴπαμε, χαρακτηρίζονται ὡς Πρόλογος, ἀπηχοῦν στίχους ἀπὸ τοὺς προλόγους τῆς «Πανώριας» τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, ὅπως μᾶς τοὺς παραδίδουν τὰ τρία χειρόγραφα τῆς: Νανιανὸς κώδικας, cl. XI, cod. XIX, 92(= N), κώδικας Δαπέργολα (= D) καὶ Ἀθηναϊκὸς κώδικας 2978 τῆς

1. Σύντομη παρουσίαση τοῦ κώδικα βλ. Σ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν Ἀθήναις βιβλιοθηκῶν, πλὴν τῆς Ἑθνικῆς: Β'. Κώδικες τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἑθνολογικῆς Ἑταιρείας, *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 7 (1910), 325.

2. Βλ. Σ. Λάμπρου, ὁ. π.

3. Ὀρισμένες ἀπὸ τίς ἐνθυμήσεις αὐτὲς δημοσίευσε ὁ Σ. Λάμπρος (Ἐνθυμήσεων ἡτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη (ἀρ. 1 - 562), *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 7 (1910), 219, 221, 222).

Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (= Α). Ὁ μοναδικὸς στίχος τοῦ φ. 67^v εἶναι ἐπίσης παρμένος ἀπαράλλαχτα, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπὸ τῆ δεύτερη πράξι τῆς «Πανώριας», ὅπως μᾶς τὴν παραδίδει τὸ χφ Α.

Στὸν πρόλογο ἕμως τοῦ φ. 67^r διαπιστώνουμε καὶ κάτι ποὺ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον : στὸ ὡς τώρα ἄγνωστο αὐτὸ κείμενο (ποιμενικὴ κωμωδία;) γίνεται λόγος γιὰ τὸν ἔρωτα τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῆς Ροδάμνιας (Ροδάμνης) καὶ ὄχι γιὰ τὸν ἔρωτα τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῆς Χρυσορρόης ἢ τοῦ Λιβίστρου καὶ τῆς Ροδάμνης, ποὺ γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ γνωστὰ βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα «Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη» καὶ «Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη».

Ἡ «Πανώρια» τοῦ Γεωργίου Χορτάτση δὲν εἶχε ποτὲ τὴν τύχη νὰ τυπωθεῖ σὲ λαϊκὲς ἐκδόσεις τῆς Βενετίας, ὅπως ἡ «Ἐρωφίλη» καὶ ἄλλα ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ Πανώρια (ἢ Γύπαρης, ὅπως στὰ χφφ Ν, Α) τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1879 ἀπὸ τὸν Κ. Σάθα, ὁ ὁποῖος ἐξέδωσε τὸ κείμενο βασισμένος στὸ χφ Ν¹. Τὰ βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα «Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη» καὶ «Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη» περιέχονται (τὸ πρῶτο σὲ μοναδικὴ παράδοση) σὲ ἕνα ἀρκετὰ σημαντικὸ χειρόγραφο, στὸν κώδικα Scaligeranus 55, γραμμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι². Καὶ τὰ δύο αὐτὰ μυθιστορήματα, ὅπως καὶ ἡ «Πανώρια», ἄργησαν πολὺ νὰ τυπωθοῦν (μόλις τὸ 1880 τὸ πρῶτο καὶ τὸ 1881 τὸ δεύτερο)³. Ἡ παρουσία λοιπὸν στὸ στιχοῦργημα τοῦ κώδικα ἀρ. 72 τῆς ΙΕΕΕ, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν Παροιμία τῆς Πάρου, στοιχείων ἀπὸ τὴν «Πανώρια» τοῦ Χορτάτση,

1. Κ. Σάθα, *Κρητικὸν Θεάτρον ἢ συλλογὴ ἀνεκδότων καὶ ἀγνώστων δραμάτων*, ἐν Βενετίᾳ 1879, σ. 177 - 282 : Κρητικὸῦ Θεάτρου μέρος τρίτον. Γύπαρις, ποιμενικὴ κωμωδία. Ἡ ποιμενικὴ αὐτὴ κωμωδία εἶχε δημοσιευθεῖ ἤδη τὸ 1878 ἀπὸ τὸν Σάθα σὲ αὐτοτελῆ ἐκδοσὴ μὲ τίτλο : Ὁ Γύπαρις, ποιμενικὴ κωμωδοτραγωδία, νῦν πρῶτον ἐκδομένη ἐκ χειρογράφου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, ἐν Βενετίᾳ 1878 (βλ. Γύπαρις, κρητικὸν δράμα. Πηγαῖ - κείμενον, ὑπὸ Ἐμμανουήλ Κριαρᾶ, Athen 1940 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, Nr. 39), σ. 131 σημ. 1).

2. Τὸ μυθιστόρημα τοῦ «Καλλιμάχου», ὅπως εἶναι γνωστὸ, μᾶς ἔχει σωθεῖ μόνο στὸν κώδικα Scaligeranus 55 (φ. 1^r - 57^v), ἐνῶ ἡ χειρόγραφη παράδοση τοῦ «Λιβίστρου» εἶναι ἀρκετὰ πλούσια. Γιὰ τὰ χειρόγραφα τῶν μυθιστορημάτων αὐτῶν βλ. τὴν ἀξιόλογη μελέτη τοῦ Μ. Χατζηγιακουμῆ, *Τὰ μεσαιωνικὰ δημόδη κείμενα. Συμβολὴ στὴ μελέτη καὶ στὴν ἐκδόσὴ τους (Α. Λίβιστρος - Καλλιμάχος - Βέλθανδρος)*, Ἀθήνα 1977, ὅπου καὶ ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.

3. Ὁ «Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη» τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1880 ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρο (βλ. Sp. Lambros, *Collection de romans grecs en langue vulgaire et en vers*, Παρίσι 1880), ὁ ὁποῖος εἶχε ἐντοπίσει τὸν χαμένο καὶ ἀπὸ καιρὸ ἀναζητούμενο κώδικα Scaligeranus 55, ποὺ σήμερα βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Leiden. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ, τὸ 1881, τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ὁ «Λίβιστρος» ἀπὸ τὸν Wagner (βλ. W. Wagner, *Trois poèmes grecs du moyen-âge*,

και ἡ χρήση ὀνομάτων παρμένων, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα τοῦ «Καλλιμάχου» καὶ τοῦ «Λιβίστρου», κειμένων πού περιέχονται στὸ ἴδιο χφ καὶ πού, ὅπως εἶπαμε, ἄργησαν πολὺ νὰ τυπωθοῦν, ἀποτελεῖ δυσεξήγητο φαινόμενο, πού θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὸ διερευνήσουμε καὶ νὰ τὸ ἐρμηνεύσουμε στὴ συνέχεια.

Ἐξετάσουμε τὸ στιχουργημα τοῦ κώδικα ἀρ. 72 τῆς IEEE λεπτομερειακὰ σὲ σχέση με τοὺς προλόγους τῆς «Πανώριας» τοῦ Χορτάτση («Πρόλογος τῆς θεᾶς τῆς κωμωδίας τοῦ Γύπαρη», «Πρόλογος τοῦ Διὸς -Ἡλίου»), με τοὺς μεμονωμένους προλόγους πού κατὰ καιροὺς ἔχουν δημοσιευθεῖ¹, καθὼς καὶ με τοὺς προλόγους τῶν ἄλλων θεατρικῶν ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας².

Ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε τὴ μέτρια ποιητικὴ ἀξία τοῦ προλόγου τοῦ χειρογράφου καὶ νὰ τονίσουμε ὅτι ὁ πρόλογος αὐτὸς συγκρινόμενος με τοὺς προλόγους ἄλλων ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας εἶναι πολὺ κατώτερος. Παρὰ τίς ποιητικὲς αὐτὲς ἀδυναμίες του σημαντικὴ εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ὁ πρόλογος τοῦ χφ 72 τῆς IEEE δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἶχε γραφεῖ γιὰ θεατρικὴ χρῆση, ὅπως μαρτυροῦν οἱ δύο πρῶτοι στίχοι του:

*Ἐλάτε νὰ γροικῆσετε, πολλοὶ πρεμαζωκτῆτε,
βάσανα νὰ γροικῆσετε, χαρὰ νὰ στοχαστῆτε,*

πού ἀπευθύνονται σὲ ἀκροατήριον³. Τὸ πρῶτο αὐτὸ δίστιχο, ὅπου προσκαλοῦνται οἱ ἀκροατὲς(;) νὰ συγκεντρωθοῦν, εἶναι συνηθισμένο μοτίβο στὴν «Πανώ-

Βερολίνο 1881), ἀλλὰ με βάση τὸν κώδικα Neapolitanus καὶ περιορισμένη χρησιμοποίησι τοῦ Scaligeranus. Ὁ «Λιβίστρος» τυπώθηκε με βάση τὸ χφ. τοῦ Leiden μόλις τὸ 1935 ἀπὸ τὴν Lambert (J. A. Lambert, *Le roman de Libistros et Rhodamné publié d'après les manuscrits de Leyde et de Madrid avec une introduction, des observations grammaticales et un glossaire*, Amsterdam 1935). Γιὰ τίς ἐκδόσεις τῶν βυζαντινῶν ἱπποτικῶν μυθιστορημάτων καὶ γιὰ τὰ ἐκδοτικὰ τοὺς προβλήματα βλ. Μ. Χατζηγιακουμῆ, *δ. π.*, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

1. Βλ. Σ. Εὐαγγελάτου, *Ἱστορία τοῦ θεάτρου ἐν Κεφαλληνίᾳ (1600 - 1900)*, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 30 - 33, ὅπου δημοσιεύεται κείμενο με τίτλο : «Πρόλογος κωμωμένους εἰς ἔπαινον τῆς περιήρου νήσου Κεφαλληνίας, πατρίδας μας καὶ τῶν Ἀρετῶν αὐτῆς, καὶ τῆς τῶν Ἐνετῶν Ἀριστοκρατίας» καὶ Gareth Morgan, *Three Cretan manuscripts*. Appendix 2, *Κρητικὰ Χρονικά*, 8 (1954), σ. 69 - 70, ὅπου δημοσιεύεται ὁ πρόλογος μιᾶς ἄγνωστης κωμωδίας, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μόνολογο τῆς Ἀφροδίτης.

2. Γιὰ τοὺς προλόγους τῶν ἔργων τοῦ κρητικοῦ θεάτρου καὶ κυρίως τοῦ Γεωργίου Χορτάτση σὲ σύγκριση με τοὺς προλόγους τῶν θεατρικῶν ἔργων τῆς Ἱταλικῆς Ἀναγέννησης βλ. V. Pecoraro, *Contributi allo studio del teatro cretese*. 1. I prologhi e gli intermezzi, *Κρητικὰ Χρονικά*, 24 (1972), 367 - 413.

3. Πρβλ. καὶ Σ. Εὐαγγελάτου, *δ. π.*, σ. 19 :

*Γιαῦτος λοιπὸν ἀκροαταί, ἄρχοντες τιμημένοι,
ὀπόκαμεν ἡ χάρη σας νι εἴστεν ἐδῶ φερμένοι.*

ρια». Στὸν «Πρόλογο τῆς θεᾶς τῆς κωμωδίας τοῦ Γύπαρη», πού περιέχεται στὰ χφφ N καὶ D, ἡ θεὰ λέει :

*Μὴν τό'χετε παρὰξενο, ἄρχοντες τιμημένοι,
ἀνὲν καὶ τώρα βρῖσκεστε ξάφνου πρεμαζωμένοι
᾿ς τοῦτα τὰ δάση σήμερο, γιατί δική μου χάρη
σᾶς ἤφερε χαρὰ πολλή πασένας σας νὰ πάρη.
Μά, φαίνεται μου, βλέπω σας κι' ὄλοι σας καρτερεῖτε
περίσσα πεθυμητικοὶ ἐμὲ ν' ἀφουκραστήτε¹.*

Παρόμοιο μοτίβο ὑπάρχει καὶ στὸν ἴδιο πρόλογο, στοὺς στίχους 48 - 90 τοῦ χφ N, πού ἀντιστοιχοῦν στοὺς στίχους 48 - 94 τοῦ χφ. D ²:

*Καὶ τάσσω σας τὸ λοιπονὶς χαρὰ πολλή νὰ ᾿δῆτε
μὲ πλήσα περιδιάβασι καὶ ὄλοι ν' ἀφουκραστήτε.
Πολλὰ σᾶσε παρακαλῶ νὰ σωπασθῆ ἡ μιλιὰ σας.
Ἄς εἶναι τὸ λοιπονιθές. Καὶ δότε μας τ' ἀφτιά σας
καὶ νὰ ᾿γροικήσετε ὄλοι σας, σᾶς τάσσω, νὰ χαρῆτε,
ἀπῆτις στρέφετε ἀπὸ ᾿δῶ, ᾿ς ὅ,τι καὶ ἀνὲ θωρηῆτε.
Ἐδῶ ᾿ς τὴν Ἰδα, ὀμπροστὰς τῆς τιμότητάς σας,
σήμερο θέλετε χαρῆ μ' ὄλη τὴν συντροφιὰ σας³,*

καθὼς καὶ στὸν συντομώτατο πρόλογο (ἀποτελεῖται ἀπὸ 20 στίχους), πού βρίσκεται στὸ φ. 53^r τοῦ χφ A τῆς «Πανώριας» καὶ πού ἴσως ἀποτελέσει τὸν πρόλογο σὲ κάποια παράσταση τοῦ ἔργου⁴ :

1. Γεωργίου Χορτάση, *Πανώρια*. Κριτική ἔκδοση μὲ εἰσαγωγή, σχόλια καὶ λεξι-
λόγιο Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ, Θεσσαλονίκη 1975 (Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη,
2), σ. 59 στ. 1 - 6.

2. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Γεωργίου Χορτάση, *Πανώρια*, ὁ. π., σ. 5 - 6.

3. *Γύπαρις, κρητικὸν δράμα*, ὁ. π., σ. 146 στ. 59 - 66. Πρβλ. καὶ Γεωργίου Χορ-
τάση, *Πανώρια*, ὁ. π., σ. 61, στ. 75 - 77 :

*Τοῦτο σᾶς ἔκαμε ἐδεπὰ ξάφνου νὰ ᾿ρθῆτε τώρα
τόσα μακρὰ ἐκ τσὶ τόπους σας κ' ἐκ τῆ δικῆ σας χώρα :
μόνο γιὰ νὰ γροικήσετε τὰ πάθη τως...*

Βλ. καὶ τὸ παρόμοιο μοτίβο :

*Γιαῦτος λοιπὸν ἀκροαταί, ἄρχοντες τιμημένοι,
ὀπόκαμεν ἡ χάρη σας κι' εἴστεν ἐδῶ φερμένοι,*

πού ἀπαντᾷ στὸν Πρόλογο «Εἰς ἔπαινον τῆς περιφημοῦ νήσου Κεφαλληνίας, πατρίδας
μας» (βλ. Σ. Εὐαγγελάτου, *Ἱστορία τοῦ θεάτρου ἐν Κεφαλληνίᾳ* (1600 - 1900), ἐν Ἀθήναις
1970, σ. 30 - 31 στ. 27 - 28). Σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Εὐαγγελάτου, ὁ «Πρόλογος»
αὐτὸς ἔχει γραφτεῖ γιὰ θεατρικὴ χρῆση (βλ. Σ. Εὐαγγελάτου, ὁ. π., σ. 29).

4. Βλ. *Γύπαρις, κρητικὸν δράμα*, ὁ. π., σ. 132 - 133.

*Ποιά ἀφορμὴ σᾶς ἔκαμε σήμερο ἐδῶ νὰ ῥθῆτε,
᾿ς τοῦτον τὸν τόπον ὄλοι σας νὰ περιμαζωχτῆτε;¹*

Στους ἑξι ἐπόμενους στίχους τοῦ χφ 72 τῆς IEEE (3 - 8) διαπιστώνουμε τὴν ὑπαρξὴ στοιχείων ποὺ πιστοποιοῦν ὅτι ὁ πρόλογος αὐτὸς ἔχει ἄμεση σχέση με τοὺς προλόγους τῆς «Πανώριας». Στὴν ἐνόητα αὐτὴ γίνεται ἐπιγραμματικὰ λόγος γιὰ τὴ συνάντηση τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῆς Ροδάμνιας σὲ ἀπόμερα καταπράσινα δάση, γιὰ κάποιον διάλογό τους καὶ γιὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ Καλλιμάχου νὰ αὐτοκτονήσῃ *(μὲ τὴν δικήν του χέρα)*². Τὰ ἐπεισόδια αὐτὰ ἀπηχοῦν τοὺς ἔρωτες τῶν βοσκῶν ὅπως ἀναφέρονται στοὺς προλόγους τοῦ κρητικοῦ αὐτοῦ ἔργου³.

Στους στίχους 9 - 14 ἔχουμε τὴν ἐπέμβαση τῆς θεᾶς Ἀφροδίτης *(γι' αὐτὸ στὴ γῆ θὰ κατεβῆ)*⁴, ποὺ με τὴ βοήθεια τοῦ γιοῦ της τοῦ Ἔρωτα θὰ *ανικήσῃ* τὴ Ροδάμνια. Παρόμοιο μοτίβο ἀπαντᾷ καὶ στὸν «Πρόλογο τοῦ Διδὸς-Ἡλίου», ποὺ, ὅπως εἴπαμε, βρίσκεται καὶ στὰ τρία χφφ N, D, A :

1. Σύμφωνα με τὸ χειρόγραφο, ὁ συντομότερος αὐτὸς Πρόλογος πρέπει νὰ προστεθεῖ στὸν «Πρόλογο τοῦ Διδὸς-Ἡλίου» (βλ. *Γύπαρις, κρητικὸν δράμα*, β. π., σ. 132).

2. Τὸ μοτίβο αὐτὸ (ἔρχεται νὰ θανατωθῆ με τὴν δικήν του χέρα) ἀπαντᾷ στὴν Ἐρωφίλη :

καὶ τίνος εἶν' ἡ κεφαλὴ, ἀπού' ναι ἴδω κομμένη;

*ΒΑΣ: Τ' ἀγαπτικοῦ σου τοῦ καλοῦ με τὴ δική του χέρα
κομμένη, σὰν τοῦ τύχαιεν, ἄπονη θυγατέρα.*

(Ἐρωφίλη, τραγωδία Γεωργίου Χορτάτζη (1600), ἐκδιδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου, ὑπὸ Στεφ. Ξανθοῦδίδου, Athen 1928 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, ἀρ. 9), σ. 138 στ. 386 - 388). Ἐπίσης τοῦ ὑπάρχοντος σὲ ἱστορικὰ τραγούδια τῆς Κρήτης καὶ σὲ μακρινὰς (βλ. Β. Πούχνηρ, Ἡ «Ἐρωφίλη» στὴ δημόδη παράδοση τῆς Κρήτης, *Ἀριάδνη*, 1 (1982), 204 - 205, 214).

3. Τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας τοῦ Γύπαρη ἀπαντᾷ στὴ δευτέρα πράξη τῆς «Πανώριας» (στ. 437 - 440) :

*Μ' ἀπῆς τὰ πάθη δὲ μοροῦ τὰ τόσ' ἀπού' μ' ἀξώνει
κ' οἱ γιδορηγτες κ' οἱ γρίμιες τση κ' οἱ τόσοι ἄλλοι πόνοι
νὰ κάμουσι νὰ κατεβῶ στὸν Ἄδην ὁ καημένος,
θὰ πέσω με τὴ χέρα μου σήμερο σκοτωμένος.*

4. Τὸ ἴδιο μοτίβο, τῆς καθόδου τῆς Ἀφροδίτης στὴ γῆ, ὑπάρχει, ὅσο ξέρω, μονάχα στὸν Πρόλογο ποὺ δημοσίευσε ὁ Morgan (Three Cretan manuscripts, β. π., σ. 69) :

*Σήμερο ἐκατέβηκα ᾿πού' τς' ὄρανους ἀπάνω,
στὸν τόπο ἐτοῦτο ὡς βλέπε(τε), κ' ἦρθα ὄγια νὰ γιάνω
ἕνα ποὺ ᾿ς τόσα κίνδυνα βρίσκεται μπερδεμένος
ὄγια μινία κόρη ὀπού' ἀγαπᾷ καὶ εἶναι ἀποθαμένος...*

καὶ τὴν παντρεϊάν των ἔς τό ἄστερο, σὰν ἔρθῃ ἢ Ἀφροδίτῃ
 συναφορμά τως σήμερο ἔς τοῦτο τὸν Ψηλορείτῃ
 νὰ πέψη τὸ παιδάκιν της τὸν Ἔρωτα νὰ κάμη,
 δοξεύγοντάς τσι ἀδυνατά, νὰ σμίξουσιν ἀντάμι¹.

Ἄπαντᾶ ἐπίσης στὸ ἀπόσπασμα τοῦ χφ Ν (στ. 48 - 90) ἀπὸ τὸν «Πρόλογο
 τῆς θεᾶς τῆς κωμωδίας τοῦ Γύπαρη», πού, ὅπως εἶπαμε, ἀντιστοιχεῖ στοὺς
 στ. 48 - 94 τοῦ χφ D :

Πρίχου μισσέφετε ἀπὸ ἄδῶ, μὲ χάρι τσ' Ἀφροδίτης
 νὰ πέψη τὸ παιδάκιν της, ὁποῦ τῆς μοιάζει ἴτις,
 δεῖ θέλετε πῶς καὶ τοὺς δυὸ πέμπει νὰ τσι γυρέψη
 καὶ ἂ τζὶ εὖρη, τόσο ἀδυνατὰ πολλὰ νὰ τσι δοξέψη·
 κ' ἢ τόση τως περηφανειὰ καὶ πλήσα κακωσύνη
 κ' οἱ γιῶργιτες ὁποῦ ἔχασι νὰ στρέψου ἔς καλωσύνη
 ὀγὰ τὴν λάβρα τὴν πολλὴ καὶ ἀδυνατὴ τὴν τόση
 φλόγα, πὸν μέσα ἔς τὴν καρδιὰ καὶ τῶ δυνονῶ ριζώση,
 προῖμα πὸν δὲν ἐλπίζασι τοῦτοι ποτὲ νὰ λάχου
 ἔτσι γοργὸ ἴσὲ παιδωμὲς καὶ τόση ἀγάπη νὰ ἔχου
 ἔς αὐτοὺς τοὺς νιούς, ὁποῦ ἔχουσι τόση ὄργιτα μεγάλη
 καὶ τώρα ἔς τόσα κίντυνα βρίσκεται ὁ γεῖς κ' ἢ γιᾶλλη.
 Μὰ τσ' Ἀφροδίτης μπόρεσι ἦτονε αἰτία κ' ὁ γιός της
 καὶ πᾶσα μὴ δὲν κορασῆς ἄλλαξε ὁ λογισμὸς της²,

καθὼς καὶ στὸν συντομώτατο πρόλογο πὸν βρίσκεται στὸ φ. 53r τοῦ χφ Α :

παρὰ νὰ ἰδῆτε σήμερον τί βούλεται νὰ κάμη
 ἢ Ἀφροδίτῃ ἢ θεᾷ μὲ τὸν ὕγιό τζῆ ἀντάμι.
 Γιατὶ αὐτεῖνῃ ἢ θεᾷ ὁποῦ ἔθελε νὰ πέψη
 τὸ τέκνον της ἀγαπητὸν νὰ πὰ νὰ σαῖπτεψη.
 Αὐτὸς μὲ τόση προθυμιὰ κάνει τὸ θέλημά της
 καὶ βλέπτει ὅποιον κ' ἂν τοῦ ἔπῃ κατὰ τὸ ζήτημά της³.

Στοὺς ἐπόμενους στίχους (15 - 18) ἡ δούλα τῆς Ροδάμνιας θὰ ἀναζη-
 τήσει τὸν Καλλίμαχο στὰ «λαγκάδια», γιὰ νὰ τοῦ ἀνακοινώσει τὴν ἀπόφαση
 τῆς Ροδάμνιας νὰ ἀνταποκριθεῖ στὰ αἰσθήματά του. Στὸς τέσσαρις τελευ-

1. Γύπαρις, κρητικὸν δράμα, ἔ. π., σ. 151 στ. 89 - 92.

2. Ὁ. π., σ. 146 - 147 στ. 69 - 82.

3. Ὁ. π., σ. 133.

ταίους στίχους του προλόγου (στ. 19 - 22) γίνεται λόγος για τη συνάντηση του Καλλιμάχου και της Ροδάμνιας : «μέσα σ' ένα σπιτάκι / θέ νά'μπουσι κι δυό τωνα νά σβήσουν τὸ φαρμ(άκι). / Τοῦ πόθου τὴν ξεφάντωση νά κάμουν νά χαροῦσι . . .».

Ὁ μοναδικὸς στίχος τοῦ ἄγνωστου αὐτοῦ θεατρικοῦ κειμένου ποὺ βρίσκεται καταγραμμένος στὸ φ. 67^v τοῦ χφ 72 τῆς IEEE :

Καθὼς τὸ λάφι ὄντε βαστᾶ στὸ στῆθος τὸ ξιφάρι

προέρχεται ἀπὸ τὴν «Πανώρια», ὅπου στὴ δευτέρα πράξη ὁ Γύπαρης μονολογώντας λέει ἀκριβῶς τὸν ἴδιο στίχο¹. Πρέπει μόνο νά ἐπισημάνουμε ὅτι στὸ χφ Α ἀντὶ τὸ δοξάρι τῶν χφφ Ν καὶ D ὑπάρχει τὸ ξιφάρι, ὅπως στὸ χφ 72 τῆς IEEE².

Στοὺς 22 λοιπὸν στίχους ποὺ ἀποτελοῦν τὸν πρόλογο διαπιστώσαμε ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένα μοτίβα ποὺ ἀπαντοῦν στοὺς προλόγους ποὺ σώζονται στὰ χφφ τῆς «Πανώριας». Τὰ μοτίβα αὐτὰ βρίσκονται κυρίως στὸν «Πρόλογο τῆς θεᾶς τῆς κωμωδίας τοῦ Γύπαρη», ὅπως παραδίδεται ἀπὸ τὸ χφ Ν, καὶ στὸν «Πρόλογο τοῦ Διὸς - Ἡλίου», ποὺ, ὅπως εἶπαμε, ὑπάρχει καὶ στὰ τρία χφφ (Ν, D, Α). Ἐπίσης οἱ 22 στίχοι τοῦ προλόγου τοῦ χφ 72 τῆς IEEE ἀποτελοῦν συντομότατη περίληψη ὅσων λέγονται στοὺς δύο προλόγους τῆς «Πανώριας» κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ συντομότατου προλόγου ποὺ ὑπάρχει στὸ φ. 53^r τοῦ χφ Α. Οἱ δύο αὐτοὶ συντομότατοι πρόλογοι (τοῦ χφ Α (φ. 53^r) καὶ τοῦ χφ 72 τῆς IEEE), ἐκτὸς ἀπὸ τὶς οὐσιώδεις ὁμοιότητες ποὺ, ὅπως δείξαμε, παρουσιάζουν, ἔχουν περίπου καὶ τὴν ἴδια ἔκταση (20 στίχους ὁ πρῶτος, 22 ὁ δευτέρος). Ἡ περισσότερο ὅμως ἔκτυπη ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὸ στιχούργημα τοῦ χφ 72 καὶ στὸ κείμενο τῆς «Πανώριας» τοῦ Χορτάτση βρίσκεται στὸ στίχο :

Καθὼς τὸ λάφι ὄντε βαστᾶ στὸ στῆθος τὸ ξιφάρι,

ποὺ, ὅπως εἶπαμε, εἶναι ὁ ἴδιος μὲ στίχο ποὺ ἀπαντᾶ στὸ χφ Α τῆς «Πανώριας».

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται φανερό ὅτι τὸ στιχούργημα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἔχει γραφεῖ κατ' ἀπομίμηση τῆς «Πανώριας» τοῦ Χορτάτση καὶ ὅτι ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια παράδοση ποὺ ἀκολουθοῦν τὰ χφφ Ν καὶ Α, ποὺ ἔχουν κοινὴ καταγωγή³. Πρόκειται σίγουρα γιὰ ποιμενικὸ ἔργο (pastorale).

Ὅπως εἶπαμε, ὁ κώδικας 72 τῆς IEEE προέρχεται ἀπὸ τὴν Παροιμία τῆς Πάρου καὶ ἀνῆκε στὸν Ἀντώνιο Μαυρομάτη καὶ στὸν Φραντζέσκο Μαυ-

1. Γεωργίου Χορτάτση, *Πανώρια*, ὁ. π., σ. 94 στ. 149.

2. Βλ. ὁ. π. (κριτικὸ ὑπόμνημα).

3. Βλ. Γεωργίου Χορτάτση, *Πανώρια*, ὁ. π., σ. 7.

ρομάτη. Οί λογαριασμοί που περιέχονται σ' αυτόν, τὰ χρονικά σημειώματα και τὸ στιχουργήμα τοῦ φ. 67^{r-v} ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ διαφορετικά χέρια. Μονάχα τὸ σημείωμα τοῦ φ. 96^v καθὼς και τὰ δύο σημειώματα τοῦ φ. 92^f, που χρονολογοῦνται ἀντίστοιχα στὰ 1699, 1701 και 1704, και τὸ στιχουργήμα που μᾶς ἐνδιαφέρει ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι.

Στὸν κώδικα δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἐνδειξη γιὰ τὸν ποιητὴ οὔτε και τὸν γραφέα τοῦ στιχουργήματος, που, ὅπως δείχνουν τὰ σφάλματα τοῦ χειρογράφου, φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο. Πιθανότατα ὁ γραφέας, που ταυτίζεται με τὸν γραφέα τῶν σημειωμάτων στὰ φ. 92^f και 96^v, ἀντέγραψε τὸν πρόλογο και τὸν μοναδικὸ στίχο τοῦ φ. 67^v ἀπὸ κάποιο θεατρικὸ κείμενο που ἀσφαλῶς γνώριζε και που δὲν τὸ συνέθεσε ὁ ἴδιος. Ἐξάλλου τὰ λευκά φύλλα (67^v - 78^v) τί ἄλλο μπορεῖ νὰ σημαίνουν παρὰ τὸ ὅτι ὁ γραφέας εἶχε ὑπόψη του θεατρικὸ κείμενο με συγκεκριμένη ἔκταση, που τὴ θεατρικὴ του χρῆση μαρτυροῦν, ὅπως εἴπαμε, οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τοῦ προλόγου, που ἀπευθύνονται σὲ ἀκροατήριο. Τὸ ἀρχικὸ αὐτὸ θεατρικὸ κείμενο συντέθηκε, ὅπως εἴπαμε, κατ' ἀπομίμηση τῆς ποιμενικῆς κωμωδίας «Πανώριας» τοῦ Χορτάτη. Ὁ ποιητὴς ὅμως εἶχε ὑπόψη του, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, και τὰ δύο βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα τοῦ «Καλλιμάχου» και τοῦ «Λιβίστρου», ἀπὸ τὰ ὁποῖα παίρνει τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων του.

Στηριζόμενοι στὴ γλώσσα τοῦ στιχουργήματος τοῦ φ. 67^{r-v} μποροῦμε βásiμα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ἀρχικοῦ θεατρικοῦ κειμένου που εἶχε ὑπόψη του ὁ γραφέας ἦταν Κρητικὸς και μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ Κρήτη¹. Θὰ ἀνῆκε ἀσφαλῶς στοὺς Κρητικὸς ἐκείνους που κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Τουρκοβενετικῶν πολέμων τοῦ 17ου αἰῶνα κατέφυγαν πρὸς τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου ὡς πρόσφυγες². Καὶ τὸ θεατρικὸ αὐτὸ κείμενο ἀνῆκει στὸν ἴδιο κύκλο με τὸ γνωστὸ κρητικὸ ἐπίσης ποίημα «Λεηλασία τῆς Παροικίας τῆς Πάρου», που χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα³. Σὲ ἔξι στίχους τῆς «Λεηλασίας» (241 - 246) περιγράφεται ἡ τραγικὴ θέση τῶν γυναικῶν τῆς Κρήτης που εἶχαν καταφύγει στὸ νησί⁴:

1. Σημειώνουμε ἐνδεικτικά: ὄξω (4), δικήν του χέρα (8), θέλει ἔρθει (12), πλούσα (15), ἤκαμε (18), θε νά 'μπουσι κι οἱ δύο τῶνε (20), ὄντε (23). Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ ὁμοιότητα που παρουσιάζουν γλωσσικὰ ἰδιώματα τῶν Κυκλάδων πρὸς ἰδιώματα τῆς Κρήτης ὀφείλονται στοὺς ἐποικισμοὺς Κρητικῶν στὶς Κυκλάδες· γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. π.χ. Β. Σφυρόερα, Κρητικὰ ἐπώνυμα εἰς τὰς Κυκλάδας, *Πεπραγμένα Β' Διεθοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, 4 (1969), 457, ὅπου και ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Βλ. Β. Σφυρόερα, *ὁ. π.*, 458 - 459, 463 - 464.

3. Ε. Κριαρᾶ, *Λεηλασία τῆς Παροικίας τῆς Πάρου* (Κρητικὸν ποίημα τοῦ 17ου αἰῶνος), *Ἀθηνᾶ*, 48 (1938), 119 - 162.

4. *Ὁ. π.*, σ. 124, 136 και 153. Πρβλ. και Β. Σφυρόερα, *ὁ. π.*, σ. 464.

*Κι ἀρχίζουν οἱ γυναῖκες οἱ καημένες
περιττοπλιάς οἱ Κρητικὲς οἱ ξένες
νὰ κλαῖσι, νὰ θρηνοῦνται τὴν σκλαβιάν τως,
τὴν κακορριζικιάν καὶ τὴν ξενιάν τως,
λέγοντας μοιρολόγια ὁποῦ κἀνα
τσοῦ ἀνθρώπους μαῦρα δάκρυα κι ἐβγάνα.*

Ἄν ἡ ὑπόθεσή μας εἶναι ὀρθή, τὸ θεατρικὸ αὐτὸ κείμενο, ποῦ ὁ ἄγνωστος γραφέας τοῦ χφ 72 τῆς IEEE ἄρχισε νὰ τὸ καταγράφει στὰ τέλη τοῦ 17ου ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα, πρέπει νὰ ἔχει γραφτεῖ ἀρχικὰ στὴ δεύτερη πεντηκονταετία τοῦ 17ου αἰώνα.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς «Πανώριας» τοῦ Χορτάτση ποῦ ἐπισημάναμε ὅτι ὑπάρχουν στὸ στιχοῦργημα αὐτό, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ τὰ ὀνόματα Καλλίμαχος καὶ Ροδάμνια, ποῦ εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων σὲ δύο γνωστὰ βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα : στὸν «Καλλίμαχο καὶ Χρυσορόδη» καὶ στὸν «Λίβιστρο καὶ Ροδάμνη». Τὰ κείμενα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν πιθανότερη πηγή ἀπ' ὅπου ὁ ἄγνωστος κρητικὸς ποιητὴς ἀντλήσε τὰ ὀνόματα τοῦ ἔργου του. Τὰ ὀνόματα Καλλίμαχος καὶ Ροδάμνια (Ροδάμνη) δὲν μαρτυροῦνται ὡς νεοελληνικὰ βαφτιστικά¹. Ὁ ποιητὴς τοῦ ἄγνωστου θεατρικοῦ ἔργου, ποῦ ἀπόσπασμά του ἐξετάζουμε, τὰ γνώριζε προφανῶς ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα τοῦ «Καλλιμάχου» καὶ τοῦ «Λίβιστρο», ποῦ, ὅπως σημειώσαμε καὶ στὴν ἀρχή, περιέχονται καὶ τὰ δύο στὸ ἴδιο χειρόγραφο καὶ ἄρρησαν πολὺ νὰ τυπωθοῦν. Συνεπῶς τὰ γνώριζε ἴσως ἀπὸ προφορικὴ παράδοση.

Μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι τὸ ἀποσπασματικὸ αὐτὸ θεατρικὸ κείμενο ἔχει ἄμεση ἢ ἕμμεση σχέση μὲ τὴν χειρόγραφη παράδοση τῶν βυζαντινῶν αὐτῶν μυθιστορημάτων. Γιὰ τὸ μοναδικὸ χφ τοῦ «Καλλιμάχου», τὸν κώδικα Scaligeranus 55, ποῦ περιέχει καὶ τὸν «Λίβιστρο», ἔχουν διατυπωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Λάμπρου διάφορες ἀπόψεις γιὰ τὴν καταγωγή του. Ἀρχικὰ προτάθηκε ἡ κυπριακὴ καὶ γενικὰ ἡ νησιωτικὴ του καταγωγή, καὶ ἀργότερα ὅτι «θὰ πρέπει νὰ προσδιοριστῇ μᾶλλον ἡ Κρήτη ὡς ὁ πιὸ πιθανὸς τόπος τῆς γραφῆς του»². Ἡ ὑπαρξὴ τῶν ὀνομάτων Καλλίμαχος καὶ Ροδάμνη, ποῦ, ὅπως εἴπαμε, δὲν μαρτυροῦνται ὡς νεοελληνικὰ βαφτιστικά³, σὲ θεατρικὸ κείμενο ποῦ γράφτηκε κατ' ἀπομίμηση τῆς «Πανώριας» τοῦ Χορτάτση, πιθανότατα ἀπὸ

1. Βλ. Ἄ. Μπούτουρα, *Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα*, ἐν Ἀθήναις 1912.

2. Βλ. Μ. Χατζηγιακουμῆ, *ὁ. π.*, σ. 36 καὶ 170.

3. Τὸ ὄνομα Καλλίμαχος ἀπαντᾷ στὸ θεατρικὸ ἔργο *Mandragola* τοῦ Niccolò Machiavelli (βλ. *Niccolò Machiavelli, Teatro. Andria, Mandragola, Clizia*, a cura di Guido Davico Bonino, Torino 1979).

Κρητικὸ πρόσφυγα τῶν Τουρκοβενετικῶν πολέμων τοῦ 17ου αἰῶνα καὶ ποὺ τὸ χειρόγραφό του, ἕως, προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κρήτη, προσθέτει ἕνα ἀκόμη στοιχεῖο γιὰ τὴν πιθανὴ κρητικὴ καταγωγὴ τοῦ Scaligeranus, καθὼς καὶ γιὰ τὴ διάδοση τῶν βυζαντινῶν ἱπποτικῶν μυθιστορημάτων στὴν Κρήτη, ὅπου ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ πιθανότατα ἀντιγράφηκαν ἢ διασκευάστηκαν¹.

Πρὶν ἀπὸ δέκα περίπου χρόνια, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τοῦ χφ 7466 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Thomas Phillipps, εἶχε τονιστεῖ ἡ ἐπίδραση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ὄχι μόνο στὰ Ἑπτάνησα ἀλλὰ καὶ σὲ ὀλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἀφοῦ στὸ χφ αὐτὸ περιέχονται καὶ ἑμμετρα δημῶδη κείμενα Χίων λογίων μὲ ἔντονες ἐπιδράσεις ἀπὸ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας². Τὸ στιχούργημα τοῦ χφ 72 τῆς IEEE, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ συντομότατο πρόλογο καὶ ἕνα μονάχα στίχο τοῦ κειμένου, πιστοποιεῖ ὑπαρξὴ θεατρικοῦ ἔργου, ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε «Καλλιμαχο» ἀπὸ τὸν ἥρωα τοῦ ἔργου³, καὶ ἐπιβεβαιώνει τὴ μεγάλη πρᾶγματι ἐπίδραση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας στὴ μεταγενέστερη λογοτεχνικὴ καὶ ἰδιαίτερα θεατρικὴ παραγωγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐλάχιστες εἶναι οἱ μαρτυρίες ποὺ μᾶς σώθηκαν. Ἐπιπρόσθετα διευρύνει τὶς γνώσεις μας σὲ τοπικὸ καὶ εἰδολογικὸ ἐπίπεδο γιὰ τὴ θεατρικὴ παραγωγὴ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Ὡς τῶρα γνωρίζαμε τὴν ὑπαρξὴ θρησκευτικῶν δραμάτων ἀπὸ τὴ Χίο⁴ καὶ θρησκευτικῶν θεατρικῶν παραστάσεων στὴ Νάξο, ποὺ σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴ δράση τῶν Ἰησοῦϊτῶν στὸν ἑλληνικότατο αὐτὸ χῶρο⁵. Στὶς μαρτυρίες αὐτὲς πρέπει νὰ προστεθεῖ τῶρα καὶ τὸ στιχούργημα τοῦ χφ 72 τῆς IEEE, ποὺ προέρχεται ἀσφαλῶς ἀπὸ ἄγνωστο ὡς τῶρα θεατρικὸ κείμενο στὸ ὁποῖο ὑπάρχουν ἔντονες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν «Πανῶρια» τοῦ Χορτάτση καὶ τὰ ὀνόματα ἀπὸ δύο βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα, τὸν «Καλλιμαχο» καὶ τὸν «Λίβιστρο», ποὺ πιθανότατα ἀντιγράφηκαν ἢ διασκευάστηκαν στὴν Κρήτη. Τὸ στιχούργημα αὐτὸ ἀπὸ τὴν Παροιμία τῆς Πάρου ἀποτελεῖ φαινόμε-

1. Βλ. καὶ Μ. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 8, ὅπου καὶ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τοῦ τόπου γραφῆς ἢ διασκευῆς τῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων.

2. Μ. Ι. Μανούσακα, *Θησαυρίσματα*, 10 (1973), 407 - 408.

3. Τὸ ὄνομα «Καλλιμαχος» ὑπάρχει, ὅπως εἶπαμε, στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φ. 67^v ὅπου εἶναι καταγραμμένος ὁ μοναδικὸς στίχος τοῦ κειμένου καθὼς καὶ στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ λευκοῦ φύλλου 68^r.

4. Βλ. *Θέατρο*, τ. ΙΑ', τεῦχος 67/68 (Μάης - Αὐγούστος) 1981, σσ. 126 - 127 καὶ Ἀγνώστου Χίου *Ποιητῆ, Δαβίδ. Ἀνέκδοτο διαλογικὸ στιχούργημα*. Ἀνεύρεση - κριτικὴ ἔκδοση Ὡμαῖ Ι. Παπαδοπούλου, Ἀθήνα 1979 (Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας 9).

5. Βλ. τὴ μελέτη τοῦ Βάλτερ Ποϋχενρ, Ἰησοῦϊτικὸ θέατρο στὸ Αἶγαίο τοῦ 17ου αἰῶνα: Ἰησοῦϊτικὴ παράσταση σὲ ἐκκλησία τῆς Νάξου τὸ 1628 στὸν παρόντα τόμο.

μενο όχι, ίσως, μοναδικό, παράλληλο όμως με τον Ίησουϊτικό θέατρο, αλλά προφανώς άσχετο με αυτό, και δίνει νέα διάσταση στις γνώσεις μας για την κρητική λογοτεχνία και τις επιδράσεις της στη μεταγενέστερη θεατρική παραγωγή.